

MİZAH

zurum 2000; A. A. Haidari, "A Medieval Persian Satirist", *BSOAS*, XLIX (1986), s. 117-127; Ahmed Penâhî-i Simnânî, "Sergüzeşt-i Şiğiften-gîz-i Tanz", *Âşinâ*, sy. 15, Tahrân 1373 hş., s. 41-54; M. A. Hümâyûn-i Kârtûziyân, "Tanz-i Devre-i Hidâyet 2", *Îrânşinâsi*, X/2, Tahrân 1998, s. 271-285; a.mlf., "Der Bâre-i Makûle-i Edebî-yi Tenzine u Bahşî Taṭbîkî", a.e., XI/2 (1999), s. 265-284; Naci Tokmak, "Hiciv", *DİA*, XVII, 449-450.

HASAN ÇİFTÇİ

□ TÜRK EDEBİYATI. Daha çok İslâmîyet öncesi sözlü edebiyat ürünlerinin yer aldığı *Dîvânü lugâtî't-Türk* ile İslâmî değerler üzerine kurulu *Kutadgu Bilig*'de ve *Dede Korkut Kitabı*'nda ve birçok mizahî unsur vardır. Bilhassa *Dede Korkut Kitabı*'nın başında, "Kadınlar dört türdür" cümlesiyle başlayan kadın tasnif ve tasviriyile Deli Dumrul hikâyesinin bu açıdan ayrı bir önem taşıdığı söylenebilir. İslâmî dönem Türk edebiyatında kavram ve terim olarak günümüzdeki anlayışa yakın mizaha daha çok halk edebiyatı ile yeni edebiyatın çeşitli türlerinde rastlanmakta, divan nesrinde latife, şii- rinde ise hiciv ve hezlin öne çıktığı görülmektedir.

Divan Edebiyatı. Mizahî anekdotlar içeren en eski eserler olan *Risâletü'n-nushîyye* ve *Garibnâme* gibi kitaplarda mizahın "nükte ve latife" karşılığında kullanıldığı görülür. Nâbî'nin, "Eyleme hezl ü mizahî pîşe / Düşürür dostlarını endişe // Dostu etme latifeyle fedâ / Hakk-ı nân u nemegi etme hebâ" ve Sünbülzâde Vehbî'nin, "Hübdur gerçi letâfetle mizâh / Olmaya lîk müeddî-i silâh" beyitlerinde mizahın aşırıya kaçmayan latife özelliğinde olması tavsiye edilirse de uygulamada bu çizgiden epeyce uzaklaşıldığını söylemek mümkündür. "Mizah-gû, mizah-nüvis, mizah-perver, mizah-âmîz" gibi terkipler de onun hezl ve hicivden ayrı düşünüldüğünü gösterir. Osmanlı döneminde zengin bir mizah anlayışı varsa da yazıya geçirilen örnekler fazla değildir. Bunda, başka sebepler yanında dinî anlayış gereği vakar ve ciddiyetin şakaya tercih edilmesinin de payı büyüktür.

Divan edebiyatının şiir ağırlıklı oluşu mizahı da şiir kalıbına dökmüştür. Ancak şairler arasındaki rekabet dolayısıyla mizahın şahsî konular etrafındaki hiciv ve hezliyyât ile karışması onun kabalaşmasına ve nezih örneklerin azalmasına yol açmıştır. Manzum mizahî eserlerin bir kısmında daha çok devrin psikolojik, ah-lâkî ve sosyal yapısına yönelik aksaklıklar konu edilmiştir. Divanlarda yer alan mi-

zahî parçalar ise zarif ifadeleri ve şaşırtıcı ironik kurgularıyla dikkat çeker. Çirkinliğinden dolayı dostları arasında "gurâb" (karga) lakabıyla anılan Bâkî'nin Tûtî adlı güzel câriyesinden şikâyet etmesi üzerine câriyenin söylediği, "Bağteten olmuş iken tûtî gurâba hem-nişin / Yine şekvâyı gurâb eyler garâbet bundadır" beyti buna örnek verilebilir. Emrî ile Bâkî, Taşlıcalı Yahyâ ile Hayâlî, Haşmet ile Koca Râgîb Paşa gibi şairlerin birbirlerine sataşırken daha çok mizahî öğeleri ön plana çıkardıkları, rind ile zâhid ve âşık ile rakibi arasındaki çekişmeler üzerine kurulu şiirlerde ise hiciv ve hezl yanında mizahî anlatımlara başvurulduğu görülür: "Zâhid bu bürüdetle eğer düzaha girsen / Bir lûle duhan yakmağa âteş bulamazsın" (Lâed-rî) gibi.

Doğrudan zekâya hitap eden mizah ürünlerinin müstakil kitap, risâle, arzuhal, münazara metni ve şerh şeklinde mensur olanları da vardır. Bazan mizah unsuru içeren fetvalara da rastlanır; meselâ Ebüssuûd Efendi'nin, "Zeyd 'Avratların olduğu cennet bana gerekmez' dese ne lâzım olur?" sorusuna, "Gerekmezse cehenneme gitsin" cevabını vermesi gibi (Gökyay, s. 263). Divan edebiyatında bilinen ilk müstakil mizahî eserler XV. yüzyıla ait olup bunların en önemileri sayılan Şeyhî'nin manzum *Harnâme*'si mesnevi, Molla Lutfî'nin mensur *Harnâme*'si münazara türündedir. XV. yüzyılın son yıllarından itibaren XVI. yüzyılda mizah eserlerinin mizahî takvim (Vahyî'nin meslek erbabını konu alan *Takvim*'i), letâif (Mahremî'nin *Mecmau'l-letâif*'i ile Şütürnâme'si), muhâdarât (Lâyihî Mustafa Efendi'nin *Muhâdarât*'ı), -müstehcen de olabilen hikâye (Gazâlî Deli Birader'in *Dâfî'u'l-gumûm ve râfî'u'l-hümûm*'u), mersiye (Meâlî'nin kedisi için yazdığı mersiye) ve mektup (Sânî ile Sâî Mustafa Çelebi'nin karşılıklı mektupları) gibi çeşitli biçimlerde ve daha geniş bir konu yelpazesinde kalem alındığı görülür. XVII. yüzyılda mizah hiciv ve hezlin gölgesinde kalmıştır. Türün en seçkin örnekleri Nefî'nin *Sihâm-ı Kâzâ* adlı hiciv mecmuasındadır. Nâilî Mehmed'in mizahî mektupları derlediği *Tuhfe-i Emsâl* mesnevisi, Münecimbaşı Derviş Ahmed Dede ile Feyzullah Efendi'nin *Letâifnâme*'leri ve müellifi bilinmeyen *Hikâye-i Mekk-i Zenân* bu dönemin diğer önemli eserleridir. XVIII. yüzyılda mizahın çerçevesinin birdenbire daraldığını, konuların âmiyaneleşerek halk tarzı güldürünün ön plana çıktığını ve divan şiirinin XVII. yüzyılda olduğundan

daha fazla kaba küfür ve hezliyyâta yenik düştüğünü söylemek mümkündür. Ancak yine de Kânî, Osmanzâde Ahmed Tâib, Osman Sürûrî, Sünbülzâde Vehbî, Bursalı İsmâil Belfîğ, Nedîm, Şeyhülislam İshak, Esad Efendi, Haşmet ve Zarîfî gibi şairler mizaha katkıda bulunmuşlardır. Osmanlı toplumu gibi edebî sanatların da dönüşüm geçirdiği XIX. yüzyılda geleneksel mizah anlayışını sürdürülen şairlerden Keçecizâde İzzet Molla'nın *Mihnet-keşân*'i ile Enderunlu Fâzîl'in *Defter-i Aşk ve Şevkengîz*'i divan edebiyatının önde gelen son mizah örnekleridir.

BİBLİYOGRAFYA :

Keykâvus b. İskender, *Kabusname* (trc. Mercimek Ahmet, nşr. Orhan Şaik Gökyay), İstanbul 1974, s. 100-103; Lâmiî-zâde Abdullah Çelebi, *Lâtîfeler* (nşr. Yaşar Çalıışkan), İstanbul 1978, s. 11-23; Kınalızâde Ali Efendi, *Ahlâk-ı Alâî: Ahlak İlmi* (nşr. Hüseyin Algül), İstanbul, ts. (Tercüman 1001 Temel Eser), s. 190-191, 195; Nâbî, *Hayriyye* (s.nşr. İskender Pala), İstanbul 2003, s. 82-86; Sünbülzâde Vehbî, *Lutfiyye* (nşr. Süreyya Ali Beyzadeoğlu), İstanbul 1996, s. 44-47, 53-54, 82-85; Ahmed Rifat, *Tasvir-i Ahlâk* (nşr. Hüseyin Algül), İstanbul, ts. (Tercüman 1001 Temel Eser), s. 36, 153, 205, 222; Orhan Şaik Gökyay, *Destursuz Başa Girenler*, İstanbul 1982, s. 263; Hasan Kavruk, *Eski Türk Edebiyatında Mensûr Hikâyeler*, İstanbul 1998, s. 156-157, 161; Metin Akkuş, *Nefî ve Sihâm-ı Kaza*, Ankara 1998, s. 24-53, 70-88; Tunca Kortantamer, "Kuruluştan Tanzimat'a Kadar Osmanlı Dönemi Türk Mizahının Kısa Bir Tarihi", *Türkler* (nşr. Hasan Celal Güzel v.dğr.), Ankara 2002, XI, 605-621; a.mlf., "Osmanlı Dönemi Türk Mizah Anlayışı", *TUBA*, XXVII/2 (2003), s. 373-379; İskender Pala, *Güldeste*, İstanbul 2003, s. 7-14; a.mlf., "Hezl", *DİA*, XVII, 305-306; a.mlf. – Metin Akkuş, "Hiciv", a.e., XVII, 450-452; Mehmed Çavuşoğlu, "Zâfî'nin Letâyîfî", *TDED*, XVIII (1970), s. 25-51; Hasan Çiftçi, "Klasik İslâm Edebiyatında Hiciv ve Mizahın Yöntemleri", *Atatürk Üniversitesi Türkiye Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, sy. 11, Erzurum 1999, s. 173-182; Fikret Türkmen, "Osmanlı Döneminde Türk Mizahı", *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, sy. 4, İzmir 2000, s. 1-10; Kenan Akyüz, "Mizah", *TA*, XXIV, 263-264; Mustafa Kutlu, "Mizah", *TDEA*, VI, 385.

İSKENDER PALA

Halk Edebiyatı. Halk edebiyatında mizahın yer aldığı türlerin başında fıkra gelir. Önceleri Osmanlı edebiyatında latife adıyla bilinen fıkralarda hayattaki olumsuzluklar, aile, hukuk, terbiye, yardımlaşma, eğitim gibi konular halkın güleçliğiyle dile getirilir. Bu özellikleriyle fıkrayı sözlü halk edebiyatı ürünleri arasında mizahı temsil eden en tipik yapı kabul etmek mümkündür. Nasreddin Hoca, İncili Çavuş, Tıfî, Bekri Mustafa, Kemine gibi kişi adlarına veya çeşitli mahallî tiplere bağlı olan fıkralar yanında Bektaşî, Mevlevî, Yö-

rük, Terekeme, Tahtacı gibi inanç gruplarına ve topluluklara; Karadenizli, Kayserili, Konyalı, Çemişkezekli gibi yörelere; yahudi ve Rum gibi Anadolu azınlıklarına; Behlül-i Dâna ve Karakuşî Kadısı gibi İslâm kültürü içinde yer alan kimselere bağlı olan fıkralar da vardır (bk. LATİFE). Halk edebiyatında mizah içeren diğer bir tür masaldır. Dinleyenlerin dikkatini çekmek amacıyla masalların, "Evvel zaman içinde, kalbur saman içinde, develer tellâh iken, pireler berber iken, ben anamın beşiğini tıngır mingir salları iken" gibi başında; "Az gittik, uz gittik; dere tepe düz gittik; altı ay bir güz gittik; bir de ardımıza baktık ki bir arpa boyu yol gitmişiz" gibi ortasında ve, "Gökten üç elma düştü; biri anlatana, biri dinleyene, biri de başkasının yüzüne kara sürmeyenin başına" gibi sonunda söylenen tekerlemelerde mizah ön plandadır. Tekerlemeler dışında çeşitli mizah öğelerinin kullanıldığı Türk masallarının bu konuda en dikkate değer olanları Keloğlan masallarıdır. Bunlarda, özellikle Keloğlan'ın şahsında Türk halkının gülme ve güldürme anlayışı birçok yönüyle yansıtılmış bulunmaktadır. Saz şairlerinin şiirleri mizahın yer aldığı diğer halk edebiyatı ürünleridir. Atışmalarda rakibinin şairlik gücünü ölçen âşık zaman zaman onun çeşitli yönlerini mizahî bir anlayışla dile getirir. Kaygusuz Abdal, Kazak Abdal, Âşık Dertli, Âşık Şenlik ve günümüzden Âşık Reyhânî ile Âşık Murat Çobanoğlu ve saz şairi olmamakla birlikte hece vezniyle başarılı şiirler yazan Abdülvahap Kocaman ile Abdürrahim Karakoç mizah öğesini ustaca kullanan isimlerdir. Karagöz ve orta oyunu başta olmak üzere seyirlik halk oyunlarında da mizah temel öğelerden biridir. Bu oyunlarda ağırlık verilen eleştiri ve taşlamaların en önemli yönü gülünçleştirme. Temeli teşkil eden taklit ve tenkitte kafiyeli söyleşiler, jest ve mimikler, giyim kuşam, tavır ve davranış, yanlış anlamalar, mantık ve gerçek dışı durumlar birbiri ardınca tekrarlanarak mizah öğesinden yararlanılmış, böylece oyunlar daha ilgi çekici hale getirilmiştir. Türk halk edebiyatında zengin ve köklü bir geleneği olan bilimcilerin de çoğunun anlamında ve söylenişinde mizah öğesinden yararlanıldığı görülür. Anonim halk edebiyatı ürünlerinden deyim ve atasözlerinde tenkit yanında ince bir mizaha da yer verilmiştir: "Tut kelin perçeminden"; "El elin eşeğini türkü çağırarak arar"; "Aç aç ile yatacın arada dilenci doğar"; "Körle yatan şaşkı kalkar" gibi. Tekerlemeler de mizahî öğe-

lerin bulunduğu anonim halk edebiyatı ürünleridir. Daha çok sinema niteliğinde olan, ses yapısı bakımından söylenişinde güçlükler bulunan ve yanıldığı zaman söyleyeni gülünç duruma düşüren ibareler mizahî unsurların ağır bastığı tekerlemelerdir. Bunlardan başka çocukların oyun esnasında söylediği tekerlemelerde de mizahî öğeler vardır. Bazı dinî-tasavvufî edebiyat ürünlerinde, bilhassa Bektaşî-Alevî şairlerin şathiyelelerinde ve yergilerinde de mizaha yer verilmiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

M. Sunullah Arsoy, *Türk Hiciv ve Mizah Antolojisi*, İstanbul 1967; Orhan Şaik Gökyay, *Dem Korkudun Kitabı*, İstanbul 1973, s. 3, 75-82; Aziz Nesin, *Cumhuriyet Döneminde Türk Mizahı*, İstanbul 1973; Mehmet Özbek, *Folklor ve Türkülerimiz*, İstanbul 1975, s. 333-345; Durmuş Yıldırım, *Türk Edebiyatında Bektaşî Tipine Bağlı Fıkralar*, Ankara 1976, tür.yer.; Ferit Öngören, *Cumhuriyet Dönemi Türk Mizahı ve Hicvi*, Ankara 1983; Şükrü Elçin, *Türkiye Türkçesinde Mâniler*, Ankara 1990, s. 97; Feyzi Halıcı, *Âşıklık Geleneği ve Günümüz Halk Şairleri*, Ankara 1992, s. 582-583; Müjgân Üçer, *Atalar*

Sözü Yerde Kalmaz: Sivas'ta Sözlü Geleneği, İstanbul 1998, tür.yer.; Pertev Naili Boratav, *Tekerleme*, İstanbul 2000, tür.yer.; a.mlf., "Halk Dilinde Hiciv ve Mizah", *Yurt ve Dünya*, IV/25, Ankara 1943, s. 28-31; Nurettin Albayrak, *Ansiklopedik Halk Edebiyatı Terimleri Sözlüğü*, İstanbul 2004, s. 391-394; a.mlf., "Hiciv", *DİA*, XVII, 452; Murat Uraz, "Halk Edebiyatında Mizah", *TFA*, I/12 (1950), s. 178-179; a.mlf., "Halk Edebiyatında Hiciv ve Mizah", a.e., XV/298 (1974), s. 6965-6966; Ali Rıza Önder, "Erzincanda Mizah", a.e., VI/125 (1959), s. 248; VI/129 (1960), s. 2130-2131; M. Akif Işık, "Taşıt Sözleri", *HK*, sy. 1 (1985), s. 49-57; Fikret Türkmen, "Doğu ve Batı Dünyasında Mizah Anlayışı", *TKA*, XXXIV/1-2 (1998), s. 173-185; a.mlf., "Osmanlı Döneminde Türk Mizahı", *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, sy. 4, İzmir 2000, s. 1-10; Kenan Akyüz, "Mizah", *TA*, XXIV, 263; Mustafa Kutlu, "Mizah", *TDEA*, VI, 383-388; İbrahim Altunel, "Latife", a.e., XXVII, 109-110.

NURETTİN ALBAYRAK

Yeni Türk Edebiyatı. Şinâsi'nin Tasvir-i Efkâr'da İstanbul sokaklarında çoğalan köpeklerin toplatılması hakkında kaleme aldığı yazısına karşı Edhem Pertev Pa-

Karagöz'ün 161. sayısının ilk sayfası